

Sociologie jako povolání

JAROSLAV KOHOUT

Katedra sociologie
a psychologie VŠE

Rozmach sociologie v celém světě se odráží nejen v růstu titulů prací, v růstu počtu realizovaných průzkumů, v růstu fondů věnovaných na výzkumnou činnost v sociální oblasti, v růstu institucí státních nebo soukromých, provádějících průzkumy někdy jen na telefonickou objednávku a během několika hodin – nýbrž především v růstu počtu pracovníků, kteří se zabývají sociologií profesionálně.

Kolik je v současné době pracovníků, zabývajících se sociologií jako svou profesí, ve světovém měřítku?

Na tuto otázku nelze věcně odpovědět. Odhady ovšem možné jsou, ale promysleme-li složitost celé věci, tu jistě uznáme, že spíše než statistickou tabulku by povolání sociologa vyžadovalo samo seriózní sociologii sociologů. Neboť problém zdaleka není – a zejména není především – jen v kvantitativním postižení a zachycení jistě neobvykle vysokého počtu sociologů ve světě. Jde totiž o vymezení profesiografické a odtud ovšem vede přímá cesta k filosofickým a nejšíře teoretickým vymezením předmětu sociologie samé.

Vymezování tohoto předmětu v západních zemích charakterizuje údaj z jedné učebnice sociologie, ve které autor shromáždil 81 odlišných definicí. Diskuse o předmětu u nás nelze jistě rovněž považovat za ukončené.

Tento fakt přirozeně nesnižuje nikterak význam sociologie samé. Jak je známo, v historii nikdy nezačíná rozvoj vědy vypracováním definice. Při složitosti sociálního vývoje nemůže cesta k vymezování předmětu různých společenských věd ani být neproblematická, a to již z toho důvodu, že sám předmět těchto věd podléhá rychlým změnám. (Změny postojů celých sociálních vrstev, problém výzkumu veřejného mínění atd.)

Platí-li však Engelsův soud o vlivu praxe ve srovnání s vlivem universit na rozvoj věd obecně, je tento vliv u sociologie zvláště patrný. Potřeba znát a soustavně poznávat konkrétní dialektiku společenského vývoje je tak objektivní, že vyvolává rozmach výzkumné sociologické práce přes mnohé nevyjasněnosti ve vymezení předmětu. Objektivnost této potřeby je tím zřejmější, čím složitějšími se stávají sociální procesy a sociální vztahy, čím více se zrychluje tempo vědeckotechnické revoluce i snaha uvědoměle ovládat její sociální důsledky, čím více socialistická společnost usiluje o realizaci možnosti vědecky, komplexně a skutečně v celospolečenském rozměru řídit vlastní pohyb.

Proto také ve všech socialistických zemích lze zaznamenat takový rozmach konkrétní výzkumné činnosti, proto dochází k jejímu rozšiřování ve stále větší míře i u nás. Lze říci, že již nyní přináší řadu užitečných závěrů a poznatků pro řízení naší ekonomiky, činnosti institucí, vedení konkrétních sociálních skupin, zaměření propagandistické, publicistické, vydavatelské činnosti – prostě pro zvědečnění a tedy i zvýšení úrovně řízení všech úseků života naší společnosti.

Právě v řešení takovýchto otázek vidí svůj úkol a možnost přispět k rozvoji socialistické společnosti sociologové naší i sociologové ostatních socialistických zemí. Než se zamyslíme nad některými otázkami jejich přípravy, výchovy a kvalifikace, bude účelné věnovat alespoň stručný pohled profesi sociologa na Západě, kde byla vyvíjena již po řadu let.

Vodítkem může být práce, kterou publikovali vědečtí pracovníci university v Heidelbergu Horst Reiman a Klaus Kiefer.¹ Práce je založena na průzkumu nejen posluchačů, nýbrž i absolventů heidelberské

university. Tyto údaje srovnává s existujícími údaji z ostatních západních metropolí. Opírá se rovněž o poměrně širokou literaturu, převážně profesiografického charakteru (více než 100 titulů). Lze ji tedy i přes určité nedostatky považovat za užitečnou pro hodnocení sociologické profese v západních zemích.

Upozorňujeme-li na její určité nedostatky, potom za jeden z nich je možno považovat hned malý vzorek. Je malý i pokud jde o profesiografický rozbor sociologů v NSR samé: studují se totiž pouze posluchači sociologie a absolventi tohoto směru na heidelberské universitě, kteří reprezentují pouze 6% studujících sociologie v celé zemi.² Již z tohoto důvodu se nebudeme zabývat řadou zcela dílčích a specifických údajů, jejichž průkaznost při tak malém počtu sledovaných lze považovat za problematickou, povšimněme si však těch, které i přes uvedené výhrady postihují rysy nejobecnější.

Institut sociologie existuje na heidelberské universitě teprve od roku 1960. Předtím pracoval v období před druhou světovou válkou a v této době byli jeho členy mnozí ze známých sociologů: Max a Alfred Weber, Karl Mannheim, A. Rüstow a jiní. Dnes představuje poněkud specializované pracoviště, neboť přejal výsledky práce i úkoly Institutu pro publicistiku, což vysvětluje poměrně vysoký podíl studentů, orientujících se na profesi publicisty.

Ve shodě s celostátní tendencí konstatuje i průzkum na heidelberské universitě rostoucí feminizaci vysokých škol. Přesto však počet studentek sociologie tvoří pouze 25,3% všech posluchačů. Toto procento je nižší než činí celkový podíl studentek na heidelberské universitě (32%), což je zhruba vyjádření podílu feminizace universit v celé zemi (33%).

Procento studentek sociologie na heidelberské universitě je však zejména nižší ve srovnání s počtem studentek sociologie v západním Berlíně (42%). (Údaje z let 1960–1962.)

Z hlediska našeho tématu jsou tyto údaje zajímavé. Umožňují konstatovat, že srovnání podílu posluchačů vysokých škol ve stejných letech v naší zemi vyznívá vý-

razně v náš prospěch (z celkového počtu 75 315 posluchačů čs. vysokých škol bylo ve školním roce 1960/61 dokonce 39 390 studentek, což reprezentuje 52% všech studujících). Tento údaj je sociologicky významný i kvalitativně, a to jako ukazatel emancipačního procesu. To vyplyne zvláště názorně ze srovnání tohoto nadpolovičního podílu u nás např. s údajem ze Švýcarska, kde podíl 12,8% posluchaček bernské university odráží kromě jiného ještě zcela nedávný boj o volební právo žen v této zemi.

Kdybychom ovšem srovnávali údaje o počtu studentek, zabývajících se studiem speciálních odvětví sociologie, studiem sociologických metod a technik, studiem praktické aplikace teoretické sociologie, tu by toto srovnání bylo vzhledem ke známým chybám kultu osobnosti pro nás zcela nepříznivé.

Autoři se zamýšlejí nad výrazným rozdílem v podílu studentek heidelberské a berlínské university: 32%–42%. Vyzývají jej z toho, že zaměření berlínské university na empirickou sociologii je ženám bližší než teoreticky orientovaný institut sociologie university heidelberské.

Z jakých rodin se rekrutují studenti a studentky sociologie zkoumané university? Uváděné tabulky typicky ukazují, že ani jeden posluchač nepochází z rodin nekvalifikovaných průmyslových či zemědělských dělníků. Je zkoumána i kategorie nezaměstnaných rodičů, rovněž ovšem s negativním výsledkem. Naopak plná čtvrtina studentů (25,3%) pochází z rodin samostatně podnikajících. Tři čtvrtiny studentů pocházejí pak z rodin malovýrobců, úředníků, zaměstnanců atd.

Při dnešní životní úrovni v NSR nelze ani tyto rodiny považovat za špatně situované; tím vícearáží uváděný údaj – který konstatují s překvapením i autoři výzkumu – že plných 74,7% studentů sociologie si v té či oné formě na studia přivydělává (od polodenního zaměstnání přes prázdninovou práci až k náhodným příležitostem). Lze předpokládat, že část těchto studentů si tímto způsobem zřejmě již během studií zajišťuje polodenním zaměstnáním výhodné místo. Tento předpoklad nás opravňuje vyslovit častá praxe i ve velmi rozvinutých kapitalistických zemích, kdy absolvent hle-

¹ Horst Reimann und Klaus Kiefer, *Sociologie als Beruf. Heidelberger Sociologica*, Veröffentlichungen des Instituts für Soziologie und Ethnologie der Universität Heidelberg, 1962.

² V roce 1962 činil celkový počet posluchačů sociologie v NSR asi 1250 studentů.

dá umístění inzerátem již během posledního ročníku a v nepříznivém případě i další léta po absolutoriu.³

Z hlediska profesiografických úvah jsou dále zajímavé motivy studentů, které vedly k rozhodnutí studovat a potom vykonávat profesi sociologa. 77% všech studentů uvádí na prvním místě přitažlivost a vlastní zájem o sociologickou práci jako hlavní motiv. 19% očekává dobré pracovní umístění. Mezi nejcharakterističtější odpovědi patřil např. argument, že po válce se sice věnovala značná pozornost ekonomické výstavbě, avšak neodpovídající pozornost společenským problémům; nebo názor, že teprve *studium společnosti* umožňuje vykonávat *reálnou* sociální péči. Často se rovněž uvádělo, že studium sociologie je zajímavější než studium jiného dosud studovaného oboru, že sociologie není jednostranná, neboť se snaží o široký pohled na společenský vývoj apod.

Mnozí studenti přešli z jiných oborů na obor sociologie po zřízení tohoto směru a tu má svůj význam si povšimnout, z kterých oborů považovali tento přechod za nejspíše možný a zároveň, které obory si volí studenti sociologie jako nejbližší nutné, doplňující. Nejvyšší procento posluchačů, kteří přešli z jiného oboru na studium sociologie, tvoří posluchači ekonomie (15%), na druhém místě jsou posluchači práv a politických věd (10%). Podíly ostatních věd jsou výrazně menší.

Škála vedlejších oborů, jimiž studenti doplňují své studium sociologie, je přirozeně široká a zahrnuje např. obecné dějiny, pedagogiku, filosofii, etnologii atd. Avšak nejčastější je kombinace s politickými vědami, ekonomii, psychologii a novodobou historií (vždy 7,5% posluchačů). Rovněž studující jiných společenských věd jako hlavního oboru (historie, etnologie, psychologie) volí nejčastěji jako doplňující obor ekonomii a sociologii (v této kombinaci 31,5% studentů, v kombinaci etnologie, sociologie, ekonomie ještě 2,8% studentů, celkem tedy 34,3% všech posluchačů). Jak převládající je tato kombinace oborů vysvitne z toho, že nejbližší další je kombinace novodobé dějiny, sociologie, filologie, která však tvoří pouze 5,7%.

V této souvislosti autoři udávají, že

17,3% studentů sociologie heidelberské university studovalo minimálně 1 semestr na universitě v jiné zemi, k získání širších zkušeností.

Výzkum motivů autoři logicky dovádějí k výzkumu cílů, kterých chtějí posluchači dosáhnout po ukončení studia. Zkoumají tedy jejich představy o smyslu a praktickém využití sociologické kvalifikace v době, kdy studují, a srovnávají tyto proponované pozice s reálným uplatněním absolventa sociologie v praxi. Z odpovědi lze vydělit tři hlavní skupiny:

Nejvíce studujících sociologie na heidelberské universitě očekává, že se umístí v oblasti publicistiky (22,5%). Zde je nutno přihlídnout v jisté míře k poznámce o charakteru ústavu z počátku naší stati. Na druhém místě se stejným podílem je skupina studentů, uvažujících o svém uplatnění v oblasti průmyslu a veřejné správy. Třetí místo pak zaujali odpovědi „výzkum a výuka“, kde se domnívá realizovat profesi sociologa 17,5% posluchačů. Ostatní posluchači uvádějí různé oblasti, např. sociální péči, diplomatické služby atd., ovšem ve velmi nízkých podílech.

Srovnání této proponované pozice s fakticky vykonávanou profesí sociologa přináší překvapivý závěr: nejvyšší podíl mají sociologové, uplatňující se v oblasti vědy a výzkumu (29%), na druhém místě pracovníci v oblasti průmyslu (25%), třetí skupinu tvoří pak pracovníci v oblasti publicistiky a výzkumu veřejného mínění (20,8%).

Autoři tento právě opačný poměr vysvětlují tím, že studenti jsou brzy přesyceni praktikismem a vracejí se k teorii a vědě. Toto jednoduché vysvětlení je jistě zčásti správné, jistě však také jen dílčí. Je přece nesporné, že právě v počátcích rozvoje sociologické práce (a v této pozici je jak heidelberská universita, tak i sociologická práce v této zemi vůbec) – nejen absolvent, nýbrž samy instituce vyvíjejí iniciativu budovat především teoretická a metodická pracoviště.

Avšak nejde o to, jak komplexně autoři hodnotili výsledky svého výzkumu: pozitivně vzato je pro profesiografické úvahy poučný i zde prokázaný trend, který se projevuje v souvislosti s vědeckotechnic-

kou revolucí v té či oné míře v každé průmyslově vyspělé zemi. Jde o vzpomenutou komplikovanost a komplexnost při řízení sociálně politického a ekonomického vývoje, která vyvolává stále intenzivnější snahy teoreticky se vyznat a metodicky věrohodně zachytit pohyb společnosti v jejích různých rovinách. Jde dále o zřetelný růst úlohy sociálního subjektu v ekonomice, který zejména do této oblasti koncentruje pozornost sociologů v posledních desetiletích. Jde o výrazný vzestup úlohy nejširších mas v politice, který staví do nového kontextu i nezbytnost promyšlenější pozornosti ke změně v sociální struktuře, k sociální psychologii v sociálních skupinách, k veřejnému mínění, k prostředkům masové komunikace a jejich působení na společenský pohyb. V tomto kontextu se výsledky jakkoliv jen dílčího výzkumu heidelberské university řadí k podobným údajům z ostatních průmyslových zemí ve světě. Tak např. k údajům o 38% podílu průmyslových sociologů mezi sociology v Holandsku, o 30% podílu těchto specialistů mezi sociology americkými – z nich několik set se specializuje jen na tzv. marketing; o existenci ústavů, které mají vypracovány věrohodné metody a techniky, umožňující prakticky průběžně podávat snímky konzumentského zájmu a věcně předvídat jeho trend.

Nechceme v těchto poznámkách zatím víc než konstatovat, že přes programové, teoretické odmítání úlohy ekonomiky ve společenském pohybu, a tudíž i ekonomie pro společenské vědy – úlohy argumentované naopak pozitivně právě marxismem – prokazují sociologické výzkumy v západních zemích pravý opak toho, co se v ideologické rovině tvrdí: prokazují zřejmě, že myšlení o společnosti, společenská teorie i praktická snaha řídit společenské procesy *musí* vést zároveň k docenění ekonomiky. A tak sociologie na Západě, třebaže odmítá „ekonomismus“ marxismu na stránkách svých teoretických prací, vypovídá naopak rozsahem svých výzkumů právě v ekonomické oblasti, počtem absolventů – průmyslových sociologů, počtem titulů prací z této oblasti, i řadou organizačních opatření, o skutečném vztahu mezi ekonomikou a politikou.

* * *

Povšimneme-li si z hlediska našeho tématu zkušeností z rozvoje sociologické

práce v socialistických zemích – a to již umožňují více než desetileté výzkumy i pedagogická a vědeckobadatelská práce v Polsku a postupně i v dalších socialistických zemích; tu se předně prokáže *stále širší okruh* sociální problematiky, která je podrobována sociologickým výzkumům a sociologickým hodnocením. Dále lze konstatovat skutečnost, že se i v socialistických zemích, řtu se předně prokáže *stále* na sociologická zkoumání v oblasti ekonomiky (sociologie práce, průmyslu, podniku, určitých aspektů ekologie a sociologie venkova; sem ostatně vyústuje sociologická práce celou svou sociálně gnoseologickou funkcí, např. při výzkumech řízení a analýzách konkrétního vlivu ekonomiky na politiku). Dále je typické, jak významný proud sociologické pozornosti směřuje ke zkoumání *sociální struktury* socialistické společnosti a odtud k diferencovanému studiu veřejného mínění konkrétních sociálních skupin i společnosti jako celku, studia sociální funkce masových komunikací a metod jejich vlivu na konkrétní sociální skupiny apod. (V této oblasti existují již četné práce o změnách ve složení dělnické třídy, družstevního rolnictva, o úloze inteligence v SSSR, Polsku, NDR, Maďarsku i v naší zemi, mnohaleté výzkumné práce Osrodku badania opinii publicznej ve Varšavě, vytvoření laboratorů sociologického výzkumu při časopisu Komsomolskaja pravda v Moskvě, četné čtenářské ankety československých časopisů apod.). Přirozeně, že v souvislosti s těmito oblastmi dochází k širokému rozvoji teoretické, metodologické a pedagogické práce v sociologii.

Vezmeme-li hned v úvahu tuto naposled vzpomenutou oblast práce vědecké a vědeckopedagogické, tu je třeba říci, že příprava vědeckých pracovníků a vysokoškolských vědeckopedagogických pracovníků pro obor sociologie není zřejmě odlišná jak svou náročností, tak (a tudíž) svou dlouhodobostí od jiných vědních oborů. Ukazuje se však, že právě v socialistických zemích bude třeba cílevědomě a plně uplatnit požadavek dokonalého poznání sociální reality. To bude vyžadovat nezbytně předchozí praxi v sociologických výzkumech, ať již v oblasti politiky nebo v oblasti ekonomiky, a trvalé soustavné spojení s touto praxí i při práci na vysloveně teoretickém pracovišti. Členění na „empirickou“ či „teo-

³Autor této stati měl např. možnost diskutovat na lundské universitě ve Švédsku s absolventkou, která takto inzerovala již třetí rok.

retickou universitu“, jak na to naráží průzkum heidelberské a berlínské univerzity, nelze považovat pro naši potřebu za schůdné.

Tyto úvahy chtějí říci, že v perspektivě by zřejmě u nás bylo správné vybírat vědecké a teoretické pracovníky v sociologii z řad sociologů s vysokoškolskou kvalifikací a osvědčivších se např. na různých stupních společenského řízení, absolvovavších již řadu empirických výzkumů, majících vlastní zkušenosti z vytváření koncepcí, organizování a vyhodnocování výzkumné práce.

Jak odpovídá složitosti sociální reality, kterou sociolog studuje, lze předpokládat mimořádné požadavky na teoretické myšlení, schopnosti a mentální kapacitu takovýchto vědeckých pracovníků v sociologii: znalost základů matematických metod i psychologie, základů demografie, etnologie, několika světových jazyků, dobrou znalost filosofie a politické ekonomie, kromě znalosti vlastního oboru — to představuje nezbytné a nikoli přehnané požadavky. Bez takového vybavení a navíc schopnosti jednat s lidmi, rychle se adaptovat v konkrétním sociálním prostředí, v nových změnách sociálních podmínkách, v celé společenské současnosti, lze těžko očekávat jak skutečně závažné sociologické práce, tak vytváření koncepcí skutečně vědeckých a společensky významných výzkumů, tak konečně i odpovědnou a plodnou činnost vysokoškolského učitele sociologie. Spíše lze říci, že požadavek zvládnutí pouze základů uvedených věd lze formulovat jen s vědomím stále rostoucí týmovosti ve výzkumné a vědeckobadatelské sociologické práci.

Jak je zřejmé, je i pro přípravu těchto špičkových specialistů v sociologii výchozím stupněm vysokoškolská příprava a kvalifikace. Průzkum heidelberské univerzity konstatoval dva hlavní směry kromě práce vědecké, na něž se orientují studenti, chtějíci vykonávat profesi sociologa. Lze říci, že i zkušenosti ze socialistických zemí ukazují, že uvedené dva hlavní směry pracovníků v sociologii představují nejčetnější skupiny zájemců o povolání sociologa. Tito zájemci hledají svoji kvalifikaci podle povahy věci buďto na filosofických

fakultách (Varšava; moskevská universita) nebo na fakultách ekonomických (Lodž; sociologické průzkumy jako forma praxe posluchačů ekonomické fakulty sverdlovské university). Pokusíme se nyní všimnout si oné druhé orientace s přesvědčením, že zásadní problémy přípravy sociologa pro praxi budou stejné, ať jeho kvalifikace bude probíhat na fakultě toho či onoho typu.

* * *

Nejrozvinutější zkušenosti v socialistických zemích, pokud jde o přípravu specialistů sociologů orientovaných na ekonomickou oblast, jsou především v Polsku. Lodžská universita kvalifikuje na své ekonomické fakultě sociology již od r. 1957. Studenti se specializují hned od prvního ročníku a studují dvouoborově. Zkušenosti ukazují veliký význam široké vědecké báze pro studium sociologie: studenti zde absolvují kursy filosofie, politické ekonomie, řízení národního hospodářství, ekonomiky práce, ekonomiky průmyslu, ekonomiky obchodu, statistiky, vědeckého programování, světových jazyků atd. — které jsou v normálních plánech ekonomických fakult a škol. Proto tento typ škol tvoří přirozenou základnu pro formování správného profilu sociologa práce, průmyslu, podniku atd.⁴ Totéž přirozeně platí pro filosofické fakulty z hlediska přípravy specialistů v oblasti obecné sociologie a určitých odvětví speciální sociologie.

Důležitá je rovněž zkušenost lodžské university, pokud jde o absolventy. Zásadně byl dosud vždy o ně větší zájem praxe, než je kapacita školy. Perspektivní propočty potřeb absolventů tohoto typu jdou dokonce do tisíců. Řada absolventů pracuje ve funkci podnikového sociologa; v současné době zastává tuto funkci v Polsku asi 50 pracovníků. Tito pracovníci podléhají operativně řediteli podniku (institute), teoreticky jsou vedeni Polskou akademií věd, oddělením sociologie práce. V tomto oddělení pracuje řada pracovníků, známých dnes již svými publikacemi i mimo hranice země — doc. dr. A. Sarapata, dr. K. Doktor, dr. Szostkiewicz a jiní. Jedna z forem vedení těchto pracovníků jsou pravidelné semináře, konané jednou měsíčně, které jsou obsazovány nejkvalifikovanějšími pra-

covníky z celé země (tj. i z jiných měst, universit, resortů atd.). Na seminářích referují o výsledcích svých výzkumů i podnikoví sociologové sami a jejich práce, výsledky, použité metody jsou takto kolektivně posuzovány. V roce 1964 se na semináři např. zabývali těmito tématy: soudobé metody hodnocení pracovníků průmyslu v praxi polských podniků i v teoretických pracích, metody zkoumání pracovní morálky v americké a polské sociologii průmyslu; příčiny a metody řešení nadměrné fluktuace; pracovní a politická aktivita pracovníků podniku — výsledky výzkumů; socio-medicinské problémy průmyslového podniku; personální politika v podniku; sociální role mistra inženýra; metody školení pracovníků v oblasti mezilidských vztahů v podniku; metody zkoumání vztahu mezi produktivitou práce a uspokojením z práce; konfliktivnost v kolektivech; proponovaná a faktická role podnikového sociologa.

Poslední téma kursu bylo zařadeno nikoliv náhodou, nýbrž velmi záměrně na základě širokých úvah, které si postavení sociologa v podniku (a aplikovaně vůbec postavení sociologa na různých stupních společenského řízení) zaslouží. Jde o problém zásadní, praktický i profesiografický. Populárně by ho bylo možno formulovat také tak: kde má pracovat sociolog, aby jeho činnost byla z hlediska řízení (ekonomiky) nejefektivnější? Jistě není pochyby, že je možné roli kteréhokoli specialisty určitým způsobem proponovat — z toho ovšem vyplývají velmi závažné praktické závěry, např. pro jeho přípravu a kvalifikaci — avšak teprve praxe prokáže, zda je v této formě realizovatelná.

Od sociologa v oblasti řízení se očekává — nejšířejí řečeno — diagnostická činnost vůči sociálnímu subjektu a poté i formulování praktických návrhů (pokud jde o ekonomickou oblast, tedy návrhů ve sféře výroby a směny). Sociolog by se tedy měl podílet na řešení všech otázek spojených s lidským činitelem, v našem případě v oblasti průmyslu, podniku, výzkumu trhu vnitřního i zahraničního atd.

Právem lze říci, že těmito problémy se přirozeně zabývá i celý štáb vedoucích hospodářských pracovníků, funkcionáři společenských organizací, z různých aspektů i řada dalších specialistů (např. lékař, psycholog, reklamní výtvarník atd.). Je zřejmé, že z tohoto důvodu nelze vytyčit poža-

davek, aby se tedy všichni vedoucí a řídicí pracovníci stali specialisty v sociologii, aby rozšířili svoji profesi o profesi sociologa. Takovýto požadavek by byl zřejmě maximalistický a neodpovídal by současnému stupni dělby práce. Na druhé straně je však zřejmé, že profese *každého řídicího pracovníka* vyžaduje určitou znalost sociologie (psychologie a jiných věd). Takový pracovník stojí vždy v čele konkrétních sociálních skupin, řídí tedy právě sociální pohyb a zasahuje do sociálních vztahů a tu je zřejmé, že nestačí jen individuální zkušenost, jak jednat s druhým člověkem, kterou si každý ve svém životě vytváří. Vztah subjekt — individuální subjekt není mechanický týž jako vztah subjekt — sociální subjekt. Prostá aplikace např. vede některého vedoucího pracovníka k žoviálnímu a důvěrnému vemlouvání se plenární schůzi, jindy zas naopak k velmi nevhodným formám kritiky, přijatelným nejvýše v kruhu rodiny apod. Vést sociální skupinu pracovníků dílny, natož teprve obce, celého podniku, znamená především seznat řadu konkrétních faktů, např. strukturu této sociální skupiny, „veřejné mínění“ v této skupině, motivy a stimuly jednotlivých členů, interakce, formy komunikace atd. Je tudíž nezbytné znát i metody stáleho, permanentního zjišťování těchto faktů, neboť nejde pouze o zachycení výchozího stavu (např. v době nástupu funkce), nýbrž o *proces* zjišťování složité a neustále se měnící sociální reality. Jde konečně i o znalost vědecky prověřených metod *působení* na konkrétní sociální skupiny (např. jak uplatňovat hmotné a morální stimuly, udělovat pochvaly atd.). Čím větší je sociální skupina, o jejíž řízení jde, tím více je zřejmé, že takový rozsah a stupeň informací nemůže zjišťovat, neustále získávat, studovat a vyhodnocovat řídicí funkcionář sám, že je zde zřejmě dělbu práce daná nutností specializace (sociolog, psycholog atd.).

Chceme tedy říci, že *každý* vedoucí a řídicí (hospodářský) pracovník by si měl osvojit sociologický přístup k řízení jednotce. Ředitel podniku např. potřebuje posoudit před zavedením druhé směny souvislost tohoto opatření se strukturou pracovníků (ženy, mládež a problém noční práce), s dojížděním a službami ve městě (možnost nákupu, zdravotní služba) atd., — nikoli však sám konat sociologický výzkum těchto faktorů a jejich váhy. Zde by měl

⁴ V této souvislosti je zajímavé, že v Zenevě byla po první světové válce založená fakulta ekonomie a sociologie.

možnost vyžádat si její od profesionálních pracovníků v sociologii.

Z uvedených důvodů je tedy zřejmá účelnost zásadní informovanosti všech vedoucích (hospodářských) pracovníků o obsahu, možnostech i hranicích sociologie. K zajištění této potřebné informovanosti se v našich podmínkách nabízí velmi efektivní cesta postgraduálního studia organizátorů, ekonomů, techniků, zemědělských specialistů atd., kteří v účelových kursech, např. dvousemestrálních, mohou takové základy sociologie a psychologie získat, obnovovat, rozvíjet. Lodžská universita řeší tento úkol např. ročním kursem „Člověk v průmyslovém závodě“ zahrnujícím přednášky z oboru:

- Organizace a řízení průmyslového podniku
- Pracovní právo a sociální zákonodárství
- Ochrana, bezpečnost a hygiena práce
- Fyziologie práce
- Psychologie práce
- Sociologie práce

V Československu je v r. 1965 poprvé realizován kurs sociologie a psychologie pro vedoucí hospodářské pracovníky na Institutu národohospodářského plánování Vysoké školy ekonomické (obsahuje i vybrané problémy filosofie, přednášky o vědeckém řízení, kurs metod sociologického výzkumu).

Abyste bylo možno posoudit rozsah takového úkolu, jako je zajistit u všech vedoucích a řídicích pracovníků v ČSSR informovanost o základech výše uvedených věd, stačí uvést následující čísla:

V ČSSR bylo v roce 1963	
ředitelů podniků a jejich náměstků	11 941
vedoucích funkčních útvarů	29 361
inženýrsko-technických pracovníků	176 541
vedoucích výrobních provozů	26 501
vrchních mistrů a mistrů	82 250
úhrnem technickohospodářských pracovníků	600 925 ⁵

Z těchto čísel je zřejmé, že realizace úkolu je možná jen koordinovanou prací řady vysokých škol, které v postgraduálních formách pro pracovníky z praxe a zařazením kursů do běžných výukových plá-

nů zajistí možnost osvojit si základní poznatky sociologie, psychologie a ostatních humanitních věd. Protože uvedené závěry se zřejmě týkají řídicích pracovníků nejen v hospodářské oblasti (např. funkcionáři národních výborů), protože o sociologii a psychologii projevují široký zájem i volení funkcionáři společenských organizací (zejména stranických a odborových organizací), tu je zřejmé, že jde o milióny pracovníků v socialistických zemích, pro jejichž každodenní práci by znalosti sociologie byly užitečné a potřebné. Velikost tohoto čísla v socialistické společnosti je jedním z důkazů a důsledků demokratizace řízení, jedním z důkazů, že řízení socialistické společnosti je v nejširším slova smyslu politickým a nikoli úzce elitologickým problémem. Elitářské zkreslení se ukázalo být naopak proti potřebám a ke škodě socialistické společnosti (kult osobnosti). Zde má uplatnění tohoto kvantitativního hlediska progresivní roli, na rozdíl od individualistického (pojetí funkce manažera např.) a elitologického (neotechnokratické koncepce elity) pojetí řízení v kapitalistické společnosti.

Jak je tomu však s výchovou specialistů v sociologii, pracovníků, kteří budou vykonávat sociologickou práci v socialistické společnosti jako profesi?

Přistoupíme-li k této otázce po teoretickém rozboru, ukáže se, že výchova sociologů specialistů nemusí být v socialistické společnosti chápána jako problém dosažení co největšího kvanta těchto odborníků, nýbrž je především problémem jejich co nejvyšší kvality. Zde by snaha vytvářet co nejrychleji a co největší počet sociologů svěřila o mechanické aplikaci zkušeností, vyrůstajících z podmínek kapitalistické ekonomiky: „Nyní, kdy je výroba zespoličněna, dotýká se řešení společenských a ekonomických otázek obrovských mas lidí a proto všechna opatření vyžadují vědecké zdůvodnění a vědecké předvídaní pravděpodobných konečných výsledků, vyplývajících z jednotlivých ustanovení plánu. Hlavní zásady marxistické politické ekonomie a sociologie jsou základem sovětského plánování.“⁶ V těchto slovech akademika Němčinova se upozorňuje na kvalitativně odlišné sociální důsledky rozhodování při

zespoličněných výrobních vztazích na rozdíl od soukromovlastnických výrobních vztahů. Zároveň se velmi správně ukazuje mimořádná úloha společenských věd pro tato rozhodnutí, jmenovitě ekonomie a sociologie. Jaký závěr z těchto teoretických tezí lze vyvodit pro naše profesiografické úvahy?

Především zřejmě takový závěr, že nízká úroveň rozhodnutí, začínající již u nízké úrovně rozborové činnosti, tj. také u eventuálně nízké úrovně sociologických analýz (jak by k ní mohlo dojít při malé náročnosti, rychlém tempu přípravy a sledování hlavně počtu specialistů) – je v podmínkách řízení založeném na principu demokratického centralismu otázkou celospolečenského dosahu. Může tedy poškodit nejen zájmy soukromé firmy či jednotlivé akciové společnosti, nýbrž zájmy celostátní, celospolečenské. Z této úvahy vyplývá tedy požadavek, uplatňovaný tak důrazně ve stranických usneseních v souvislosti se zaváděním nové soustavy řízení, aby řídicí hospodářský aparát byl kvalifikován na skutečně vědecké úrovni, aby zajišťoval skutečně vědecká rozhodnutí a celý proces řízení. To platí i o tak potřebných specialitech z hlediska právě celospolečenského řízení, jako jsou sociologové.

Lze však vyvodit i další závěr: Demokratický centralismus nejen vyžaduje, nýbrž zároveň i umožňuje neplýtvat vysoce specializovanými kádry. Jestliže se dnes počet podnikových sociologů např. v USA vyjadřuje řádově v tisících, je to ukazatel, který vedle kladných stránek (široký rozvoj empirických výzkumů, řada metodických zkušeností, bezprostřední zkušenosti z konkrétního podniku) má i stránky záporné (atomizace výzkumné práce a tím ztížená možnost širšího srovnávání, nezbytně velmi diferencovaná kvalita kádrů apod.).

Profesiografické úvahy o přípravě např. našich sociologů průmyslu by neměly přehlédnout výhody, které lze těžit z centralizace výrobních prostředků za socialismu. Počet těchto pracovníků v podmínkách socialismu není nutno odhadovat podle požadavků nesčetných individuálních firem, nýbrž pod zorným úhlem efektivnosti v podmínkách centralizovaných, znárodněných výrobních prostředků. Jde např. o to, že v našich podmínkách se projeví zřejmě jako mnohem efektivnější činnost týmů

vysoce kvalifikovaných sociologů (a nejen sociologů, i psychologů, fyziologů, průmyslových estetiků apod.) např. na úrovni oborového ředitelství, než individuální činnost jednotlivých sociologů v jednotlivých podnicích. Toto hledisko lze aplikovat i na ostatní oblasti společenského řízení (státní správa, odbory, armáda).

V podmínkách socialistické společnosti je tedy možné a účelné se orientovat na přípravu sociologů z povolání

a) z hlediska maximální efektivnosti (centralizovat tyto pracovníky na vyšších stupních řízení a zařazovat je spolu s jinými specialisty do týmů)

b) z hlediska rozsahu a dosahu řídicí činnosti (kvalifikovat tyto pracovníky beze spěchu, s vysokou náročností i vytvářením podmínek k získání jak široké teoretické erudice, tak výzkumné praxe doma i v zahraničí).

Lze považovat za dost průkazné, že po řadě let úvah i praktických zkušeností se nyní v Polsku orientují rovněž tímto směrem. Ozývá se mnoho vážných kritických hlasů k profesi sociologa podniku, k jeho zařazování jen na stupeň řízení podniku. Ukazují se záporné zkušenosti, je-li podnikový sociolog zároveň vedoucím osobního oddělení (přechod od výzkumné a analytické práce k práci administrativně organizační) nebo dokonce pak ředitelem podniku (jako je tomu v Polsku v jednom případě). Naproti tomu stranické orgány vytvářejí z podnikových sociologů, psychologů atd. kabinety při okresních výborech, které vykonávají poradenskou službu pro všechny podniky okresu (tak je tomu např. ve varšavském předměstí Praga nebo Volja). Tato centra jsou tedy již v nadpodnikovém stupni řízení, odborně jsou vedena Akademií věd. Vykazují velmi dobré praktické výsledky a z jejich řad vychází rovněž i významná teoretická iniciativa. (Tak např. konkurs „uvádění do práce“, který byl vypsán devíti ministerstvy a výzkumnými institucemi na popud tohoto centra, měl celostátní ohlas.) Svůj význam při takovémto řešení má skutečnost, že na vyšším stupni řízení sociolog nepodléhá bezprostředním skupinovým zájmům, které mohou být někdy i lokální, nýbrž má možnost zkoumat především otázky celostátního významu. Optimální by zřejmě byla kombinace práce sociologů na vybraných podnicích ve funkci podnikového sociologa

⁵ Statistická ročenka 1964, oddíl Práce, str. 127.

⁶ Akademik V. S. Němčinov, Společnost lze řídit vědecky. Otázky míru a socialismu, 1963, č. 4.

s prací takovýchto center na nadpodnikové úrovni.

* * *

Smyslem naší stati je upozornit na některá teoretická východiska, bez nichž lze sotva řešit problém sociologie jakožto povolání v socialistických podmínkách. Nešlo tedy a ani nemohlo jít o návrhy konkrétních institucí či delimitaci pracovišť, jimž příprava specialistů sociologů pro tu nebo onu oblast by měla být konkrétně svěřena. Jde však o to, že celý problém přípravy sociologů v socialistických zemích by za-

sloužil kolektivního posouzení teoretiky i praktiky, neboť jde o záležitost nejen závažnou, nýbrž i dlouhodobou, která i po vyřešení koncepčních otázek se bude řešit po dlouhou řadu let, zatímco praxe žádá specialisty sociology stále naléhavěji již nyní. Význam sociologické práce v socialistické společnosti — historicky první společnosti, která může řídit uvědoměle svůj vývoj na základě stále hlouběji poznávaných společenských zákonů — by si takovou pozornost teoretiků i praktiků ze všech socialistických zemí nepochybně zasloužil.

Poznámky k práci Miroslava Dismana: Úvod do metod společenského výzkumu

Miroslav Disman, *Úvod do metod společenského výzkumu s dodatkem Zuzany Perglerové Kvantitativní vyhodnocení výzkumu*, Učební texty vysokých škol — KU — ION, SPN, Praha 1964 (str. 191)

Nebývá zvykem podrobně referovat o vysokoskolských skriptech. V tomto případě to však považujeme za užitečné, protože se domníváme, že při současném nedostatku původní i překladové sociologické literatury je Dismanova práce solidním počátkem očekávané produkce. Její cenu zvyšuje to, že je po tak dlouhé době pěstou prvním systematictější pokusem informovat o metodologických problémech sociologie. Autor považuje za úkol skript „seznamovat s možnostmi a charakteristickými vlastnostmi nejdůležitějších výzkumných metod a technik, jak je zachytila literatura a jak se odrazily v naší výzkumné praxi“ (str. 10). Bylo by proto neseriózní kritizovat ho za to, co přesahuje zamýšlené a v našich nynějších podmínkách možné ambice práce. Proto se chceme soustředit na celkovou charakteristiku práce, na obecné poznámky k problémům, které považujeme za důležité zdůraznit, ale i poukázat na některé neúplnosti a nedůslednosti práce.

1.

Uvedená skripta obsahují 5 kapitol a dodatek. První kapitola *Výzkum v osvětové práci* (10 str.) je úvodní, hovoří o významu výzkumů v osvětové praxi, o významu sociologických výzkumů vůbec a pokouší se stanovit nejobecnější metodologické principy. V druhé kapitole *Příprava výzkumu* (37 str.) vysvětluje autor problematiku přípravných fází výzkumu. Snaží se ukázat, že v těchto fázích by měl výzkumný pracovník disponovat důkladnou teoretickou i praktickou přípravou, promyšlenou koncepcí, promyšleným a vyzkoušeným způsobem sbírání dat i jejich kvantitativním zpracováním. Dále předpokládá provedení a zpracování předvýzkum a podrobně vypracovaný definitivní projekt zamýšleného výzkumu.

Hlavní částí, významem i proporcionálně, je kapitola *Výzkumné techniky* (90 str.), pojednávající o hlavních technikách sociologického výzkumu. Je zde podána stručná charakteristika jednotlivých používaných technik, jako je pozorování, připravený rozhovor, dotazník, studium dokumentů, obsahová analýza, experiment, sociometrie.

Předposlední kapitola *Provedení výzkumu* (6. str.) stručně pojednává o organi-

začním zajištění průběhu výzkumu a poslední kapitola *Zpracování výsledků výzkumu* (9 str.) o problémech zpracování výzkumu. Domníváme se, že právě v této části práce se autor chová macešsky k tématům, které považujeme za velmi důležité.

Dodatkem ke skriptům je stať Z. Perglerové *Kvantitativní vyhodnocení výzkumu* (30 str.), ve které se autorka zmiňuje o některých základních pojmech statistiky, a na několika málo příkladech se snaží ilustrovat možné matematicko-statistické úvahy při zpracování dat.

2.

Skripta je možno považovat za práci, která se snaží reprodukovat používané postupy metodologických publikací běžných v zahraničí, pokouší se je aplikovat na naše podmínky a snaží se využít některých zkušeností z osvětových výzkumů, na jejichž projekci se autor podílel.

a) Za nejceněnější část považujeme Dismanovy poukazy na teoretický i praktický význam přípravných fází sociologického výzkumu. Jejich hodnotu zvyšuje specifická situace v sociologii u nás. Několikaletý přerýv vědecké práce v této oblasti způsobil, že celá generace sociologů nemá potřebné teoretické a již vůbec ne praktické metodologické znalosti a zkušenosti. Existuje značná, v těchto letech vzniklá, mezera v původní i překladatelské produkci sociologické literatury. Tato mezera se zaplňuje pomalu a obstarávání literatury je i dnes spojeno s obtížemi. Proces institucionální normalizace je v počátcích, pokračuje pomalu; prakticky neexistují zkušené týmy sociologických pracovníků, jsou stále obtížné a nečetné kontakty našich a zahraničních sociologických pracovišť.

Naproti tomu v poslední době velmi rychle vzrostl zájem o sociologii, přerůstající někdy až v módní vlnu.

Rozšiřují se první institucionální předpoklady pro existenci sociologie, mnohá pracoviště společenských věd, různé instituce a podniky projevují zájem o uskutečnění sociologických výzkumů.

V takové situaci se mnoho pracovníků s nedostatečným sociologickým vzděláním a s nedostatečnými zkušenostmi pouští do organizace různých sociologických výzkumů. Jsou to progresivní činy, ale brzdí je, a někdy i diskreditují, právě tyto nedostatečné zkušenosti, zejména v přípravě a projekci výzkumu. Jejich znakem zpravidla bývá vynaložení velké pracovní energie a dosažení nepatrných vý-